

CUVINTE DE MEDIU MILITAR (DACO-)ROMAN ÎN ROMÂNĂ

1. Este de așteptat ca moștenirea lingvistică militară a României să nu fie prea mare, deoarece armamentul, organizarea, comenzile, emblemele, tactica și strategia Romei antice au evoluat într-o istorie bimilenară.

Chiar unele cuvinte latine militare au fost înlocuite de terminologia militară a invadatorilor barbari, a slavilor în est și a germanicilor în vest. Astfel, au fost înlocuiți: lat. *bellum* cu rom. *război* (< sl. *razboj* „ucidere”) și cu it., sp., pg. *guerra* ș.a. (REW, 9524) (< franc. **werra*); lat. *agmen, -inis* cu rom. *ceată* (< sl. *četa* „grup”) și cu it., sp. *banda* ș.a. (< germ. **banda* < got. *bandwa* „stindard”; DEI, DEHF); *calcar, -aris*, cu rom. *pinten* (< sl. **petino* „călcâi”; DER, 6398) și cu v. pv. *esperon* ș.a. (< franc. **sporo*; DEHF); lat. *castra, -orum* cu rom. *tabără* (< sl. *taborŭ*) și cu fr. *bivouac* (< helv. *Bŭwacht* „patrulă dublă”; DEHF); lat. *ferŭre* cu rom. *a lovi* (< sl. *loviti* „a vâna”, „a prinde”; DEX) și cu fr. *frapper* (< franc. **hrappan*; DEHF) sau cu rom. *a izbi* (< sl. *izbiti*) și cu fr. *heurter* (< *franc. *hŭrt* „berbec”; DEHF); lat. *hasta, -ae* cu rom. *suliță* (< sl. *sulica*) și cu it. *picca* ș.a. (< oland. *pike*; DEI); lat. *vexillum, -i* și *signum, -i* și cu rom. *steag* (< sl. *stĕgŭ*) și cu fr. *étendard* ș.a. (< *franc. *standhard* < **standan* „a sta în picioare” + *hard* „ferm”; DEHF) etc.

Cu toate aceste pierderi, se va constata că, în estul României, sunt prezente cele mai multe vestigii ale unui limbaj de grup militar. Căci armata a avut cel mai important rol în romanizarea regiunii carpato-dunărene, avându-se în vedere nu numai prezența legiunilor și auxiliarelor lor, ci și faptul că aceste trupe erau dispersate în întreg „capul de pod” pe care îl configura Dacia în apărarea frontierei de nord-est a Imperiului Roman¹.

Spre deosebire, de exemplu, de situația de la frontiera de NV. Aici, deși armata Galiei de nord (compusă din 8 legiuni) era mai numeroasă decât aceea a Daciei (care avea doar două legiuni), faptul nu a contat pentru romanizarea Galiei, deoarece legiunile renane erau concentrate la *limes*-ul cu barbarii germanici, între Meusa și Rin (cu centre în Mainz, Trier, Köln și Xantem), într-o regiune care nu mai este astăzi romanică. Ca și celelalte arii de frontieră ale Imperiului Roman din Europa, Africa și Asia. Deci *româna este singura continuatoare a unei latine de frontieră*¹.

¹ De altfel, acest fapt și prestigiul civilizației, culturii, armatei și limbii latine constituie explicații ale rapidei romanizări a Daciei (atât de contestată de cei care îi vor pe daci... latini). Ca și în cazul normanzilor, care – invadând nord-vestul Franței în anul 841 și după cucerirea Angliei (prin victoria de la Hastings) în anul 1066 – au influențat, ca vorbitori ai francezei, limba anglo-saxonilor. Ceea ce arată că franceza devenise limba lor maternă, după numai aproximativ două secole de civilizație, cultură și limbă romanică, complet străine vikingilor.

1.1. Pentru a justifica existența limbajului luptătorilor (daco-)romani și influența acestuia asupra latinei dunărene, vom începe cu prezentarea cuvintelor militare panromanice și parțial panromanice din română, ca: *arc*, *armă*, *balț* (< *balteus* „cingătoare”), *crud*, *a despuia* (< *dīspoliare* „a prăda”), *fuște* „lance” (< *fustis* „par”), *a învinge*, *jurământ*, *măciucă*, *a lupta*, *luptă*, *oaste*, *pradă*, *pedestru*, *săgeată*, *a săgeta*, *săgetar* (< *sagittarius* „arcaș din armata romană”), *spată*, *tufă* (< *tufa* „panașul coifului”), *val* „meterez” (< *vallum*) și *vâl* (< *velum* „velă”) (EWR, REW etc.).

1.2. Completăm această listă cu 7 cuvinte puțin scoase în evidență, în cazul românei, ca având origine militară.

1.2.1. Dr. *arete* (înv.) „berbec” (ar. *arete*, *areati*; mr. *reti*, *areati*) ș.a. (REW, 645) este moștenit din lat. *āries*, *-eti(m)* (EWR, 115) „berbec” și „berbec de izbire a fortificațiilor” (NDELP etc.), cf. și lat. *arietāre* „a izbi” și *arietatio*, *-ōnis* „izbire”, ca în *acies inter se arietant* (L. Annaneus Seneca, 4-65) „oștile se izbesc între ele” (ThLL; Guțu 1983).

Luptătorii din estul romanic nu mai izbeau ziduri, căci aici barbarii nu ridicau cetăți, fiind în trecere. Spre deosebire de sp. (ist.) *ariete*, care s-a specializat la acest sens și chiar la (mar.) „navă de război cu pinten”, formele spaniole actuale pentru „berbec” fiind *carnero* și *morueco* (port. *carneiro*).

1.2.2. Dr. *corn*, (pl.) *corni* (ar., ir. *cornu*; mr. *corn* „arbust cu lemnul foarte tare” (DEX)) este continuat numai în româna comună și în catalană (REW, 2241) din lat. *cornus* „corn” (arb.) și „lance din lemn de corn” (Vergilius; Guțu 1983). Opinăm că aceste continuări se datorează mediului militar dunărean și a celui din Catalonia, în care trebuie să se fi confecționat lănci din cornii tari. În română, sensul „lance” a fost preluat de dr. *suliță*, provenit din sl. *sulica*.

1.2.3. Dr. *gratie* „zăbrea” este moștenit din lat. pop. **gratis* (cl. *cratis*) (EWR, 782 etc.) „leasă”, ca în *flectunt salignas umbonum crates* (P. Vergilius Maro, 79-19 î.C.) „fac scuturi din împletituri de răchită” și (pl. mil.) „fașine”, ca în *cratibus atqueaggere paludem explent* (C. Iulius Caesar, 100-44 î.C.) „umplu mlaștina cu fașine și pământ” (ThLL; Guțu 1983).

1.2.4. Dr. *naie* (înv.) este continuat din lat. *navis*, *-is*, *-em* (EWR, 1149 etc.) ș.a., ca fr. *nef*, prov., cat. *nau* etc. (REW, 5863), care semnifică „navă de război” (căci „navele de transport comercial” erau semnificate de formele lat. *corabīta*, *-ae* și *navīgium*, *-ii*), ca în *navis longa* (Cornelius Nepos, sec. I î.C.) „navă lungă de război”, *navis oneraria* (Caesar) „navă de transport” și *navem adornare* (Caesar) „a echipa o navă” (ThLL; Guțu 1983). (Derivat: dr. *năier* „corăbier”, „luntarș”). Dubletul rom. *navă* este împrumutat din fr. *nave*, lat. *navis*, it. *nave* (DEX).

1.2.5. Dr. *părângă* „prăjină pentru cărat pe umeri, de către două persoane, o greutate” (DEX) este provenit din lat. **palanga* (cl. *phalanx*, *-gis*) „falangă” (TILR, II, 162 etc.). Opinăm că sensul din română a fost influențat de lat. (pl.) *phalangae*, *-arum* „prăjină” și că semnificația „falangă” a fost uitată, deoarece daco-romanii nu mai luptau „în pătrat”.

1.2.6. Dr. *secure* (ar., ir. *secure*; mr. *securi*), care are semnificațiile „unealtă pentru despicat etc.” și (în trecut) „armă” (DEX), provine din lat. *securis* (EWR, 1494; REW, 7775 etc.), ce semnifică „secura”, de asemenea ca „unealtă” și „armă”, chiar specializată în decapitarea condamnaților și (fig.), prezentă în fasciile lictorilor, simboliza „puterea romană” (Guțu 1983).

1.2.7. Dr. *tindă* (ar. *tendă*, *tentă* „cort”) „anticameră” (pridvor) la case și biserici” este conservat din lat. **tēnda* (EWR, 1737 etc.) „cort” (lat. *tēndere* „a ridica cortul”; DEL, p. 682). Opinăm că sensul dr. *tindă* s-a fixat în mentalul veteranilor, prin analogii ca (mil. subînțele *tentoria*) *tēndere sub vallo* (Caesar) „a-și întinde cortul la poalele fortificației” (Guțu 1983), adică în... anticamera acesteia.

1.3. Alăturăm cuvintelor panromanice și parțial panromanice de mediu militar și termenii agro-pastorali comuni cu acest mediu, ca: *armăsar*, *călare*, *călăreț*, *căpăstru*, *a descăleca*, *a încăleca*, *frâu* și *iapă* (EWR, REW etc.).

1.4. Acelorași cuvinte, le adăugăm și pe cele legate de acțiuni violente, precum: *a (se) abate*, *a frânge*, *a împunge*, *a înfișe*, *a întărâta* (< *interritare*; DER, 4433), *a pătrunde*, *a răpi*, *a rupe*, *a smulge*, *a sparge*, *a strânge*, *a tăia* și *a ucide* (EWR; REW; TIRL, II; DEX ș.a.).

2. Modificări semantice militare în lexicul latin moștenit al românei²

Studiul inovațiilor semantice este important, deoarece acestea trec în idiomul general cu informații din grupul social în care s-au produs. Pentru fixarea noilor sensuri, în limba generală este necesar ca: (1) grupul de vorbitori să fie predominant în societate și (2) situația social-economică a regiunii lingvistice să asigure funcționarea și influența grupului de vorbitori pe perioade îndelungate.

Aceste condiții au fost îndeplinite de mediul rezistenței (daco-)romane și, apoi, române la atacurile seculare ale triburilor (ulterior statalizate) barbare (germanice, slave și turanice).

„Filmul” acestei rezistențe – care a asigurat continuitatea de etnie/limbă și loc a romanității estice – va fi „turnat” prin categoriile de modificări semantice din mediul militar (daco-)roman de mai jos.

2.1. Generalizări de sens: *a (se) < apleca < aplicăre* „a (se) lipi”; *tufă*, *tufa* „panajul coifului” și *turmă < turma* „escadron de cavalerie”.

2.2. Restrângeri de sens (specializări specifice limbajului de grup): a) în apărare: *cetate < cīvitaem* „oraș”, *a trepăda* (înv.) „a se agita” < *trepidare* „a alerga încoace și încolo” – inclusiv în ambuscade – *a (se) aține < attinere* „a păzi”, *a înția* (înv.) „a tăia arborii incomplet”, pentru a fi dărâmați peste năvălitori < *tēnuāre* „a subția”, „a slăbi”, *aținat* „tăiat incomplet” < *attēnuātus* „subțiat”, „slăbit”; b) în atac: *a (se) (în)cumeta < committere* „a risca”, „a purcede” < *prōcēdere* „a înainta”; c) în

² Vezi Cristian Mihail, *Modificări semantice în lexicul latin al românei sub influența mediului militar*, (I), în CL, XXXV, 1990, nr. 1, p. 21-32; (II), în DR, serie nouă, I, 1994-1995, nr. 1-2, p. 313-319; (III), în DR, serie nouă, II, 1996-1997, nr. 1-2, p. 325-332; (IV), în DR, serie nouă, III-IV, 1998-1999, nr. 1-2, p. 213-216; idem, *Opțiunea tradiționalului – caracteristica dominantă a lexicului latin moștenit al limbii române*, în DR, serie nouă, V, 2000-2001, p. 231-240.

viața cazonă: *lingură* < *lîngulă*, *merinde* < *merenda* „gustare (de prînz sau) de după amiază”, *a peți* < *petere* (cu largă structură semantică), *virtute* „forță fizică” < *virtūs*, *-tis*, *-tem* (mil.) „bravură”, cf. *Helvetii religuos Gallos virtute praecedunt* (Caesar) „helveții îi întrec pe ceilalți gali în vitejie” (Guțu 1983) (în limbile neolatine occidentale „virtute”) și *vârtos* < **virtuosus*.

2.3. Modificări semantice prin metafore: *a (se) certa* < *certare* „a (se) lupta”; *coif* < *cofea* „boneta (de noapte)” (ironic); *a cumpli* (înv.) „a ucide” (ar. „a termina”) < *complere* „a desăvârși” (derivat: dr. *cumplit*); *a împesura* „a ataca concentric” < *im+*pressurare* < *pressura* „apăsare” (EWR, 792); *a înșela* „a păcăli” < *in-sellare* „a pune deoparte”; *rost* „sens” < *rostrum* „cioc”, „pinten de navă militară” (pentru atacarea celor inamice); *scândură* < *scandula* „șindrilă” ...de urcat pe meterezul inamic; *solz* < *sol(i)di* „monede de aur devalorizate” (cu care se plătea solda); *a stoarce* < *extorquere* „a tortura”; *spate* < pl. *spathae* „două săbii late” (de o parte și celaltă a șirei spinării); *a (se) supăra* < *superare* „a învinge” *a sumete*, *submittere* „a supune”; *a supune* < *supponere* „a pune dedesupt”; *țară* „patrie” < *terra* „pământ”, metaforă patriotic-mobilizatoare, unică în limbile lumii și *teacă* < *thēca* „cutie”, prin „bagă sabia la cutie!”.

S-a observat că „dacă o limbă se depărtează, pentru o idee familiară, de surorile sale, putem să presupunem că a adoptat o expresie metaforică” (Bréal 1924, p. 289). Considerăm că această situație este valabilă nu numai prin metafore, ci și pentru toate categoriile de modificări semantice. Acestea, producându-se în grupurile sociale (militare, comerciale etc.), oferă informații asupra vieții sociale și mentalității vorbitorilor. Astfel, pentru a rămâne în aria metaforelor, vom constata că cele din română apărute în limbajul de grup militar (daco-)roman izvorăsc din dramatismul accentuat al luptei cu barbarii pentru supraviețuire, în contrast cu simțul umorului detașat al unui grup social dubios (majoritar!?), care a generat metafore precum: fr. *acheter* „a cumpăra” < lat. **accaptare* „a înhăța”; fr. *beaucoup* „mult” < lat. *bellus+colaphus* „lovitură frumușică”; fr. *dîner* și *déjeuner* < lat. **dis(jē)jūnāre* „a rupe postul” (< *jējūnium* „post”); fr. *enfonce* „a înfige”. prin „a băga în fund” (< lat. *fundus*); fr. *(s')étonner* ș.a. „a (se) mira” < **extōnāre/attōnāre* „a fi lovit de fulger”; it. *bollire* ș.a. < lat. *būllire* „a arunca bășici”; fr. *gronder* „a certa” < lat. *grūndire* = *grūnnire* „a grohăi”; fr. *lourd* „greu” ș.a., prin „te îngălbenește” < lat. **lūrdus/lūrīdus* „galben”, „palid ca un mort”; fr. *mot* ș.a. „cuvânt” < lat. **muttum* „crâcnet”; sp. *pisar* ș.a. „a călca” < lat. *pi(n)sare* „a pisa”; fr. *planche*, prov. *planca* „scândură” < lat. fem. *planca* „cu picioare plate”; sp. *salir* ș.a. „a ieși” < lat. *salire* „a sări”; it. *tavola* ș.a. „masă” lat. *tabula* „scândură”; fr. *tomber*, v. it. *tomare* ș.a. „a cădea” < lat. **tūm(b)are* (< *tūm(b)*, creație expresivă); fr. *travailler* „a lucra” < lat. *trīpaliāre* „a tortura” (cu *tripalium* „instrument de tortură”) etc. (REW, DEHF etc.), cu care nu poate concura sobrul simț al umorului sau al datoriei din mediul luptelor (daco-)romanilor, aflat în metafore ca cele din dr.: *rost*, *a înșela*, *coif*, *spate*, *solzi*, *a stoarce*, *a cumpli*, *scândură*, *a răpune*, *a supune*, *țară* etc.

2.4. Modificări semantice prin metonimii. Identificarea, de sub patina unui trecut îndepărtat – cca 1400–1900 ani, în cazul nostru –, a modificărilor semantice ale cuvintelor este dificilă, solicitând imaginație cărturărească. Poate mai „tocite” decât metaforele sunt metonimiile. Totuși, se pot afla metonimii de mediu militar (daco-)roman transmise din latina generală dunăreană românei, precum: dr. *bătrân* din lat. *veteranus* „veteran”; dr. *mire* din lat. *miles* „militar” aflat în disponibilitate de a se rostui; dr. *(f)sat* din lat. *fossatum* „șanț de apărare” sau „cartier al unui grup sau trupe” și dr. *șes* din lat. *sēssus* „loc de ședere” propice instalării corturilor/trupelor.

Neobservarea apartenenței la limbajul militar a acestor metonimii (cu excepția lui *bătrân*), ca și a metaforelor *a înșela*, *coif* etc. a condus la „rătăcirii” etimologice uneori penibile (cf.: *rost* la Șăineanu 1887, p. 194; *mire* și *sat* din nota 1 din subsol, I, p. 6-7 etc.).

2.5. Transfer de sens prin abreviere a sintagmelor de ordin militar, ca: dr. *a apăra* din lat. *apparāre* „a (pre)găti”, prin *apārare defensionem* „a pregăti apărarea”, și dr. *a pleca* din lat. *plīcāre* „a plia”, prin *plīcāre tentoria* „a plia/a strânge corturile”, în vederea plecării.

2.6. Ocupări cu sensuri noi ale formelor verbale disponibilizate prin transfer semantic, în mediul militar (daco-)roman. Când formele verbale sunt reîncărcate semantic (uneori cu un al doilea sens, ca rom. *rost* „cioc” și „sens”) – mai ales prin metafore și metonimii de grup social –, formele golite de sens sunt ocupate (de regulă, în același grup de vorbitori, tot prin procese de imaginație analoage) cu alte sensuri. Astfel, sensul „a înșela” fiind transferat formei lat. *insēllāre* („a înșeua”), „vehiculul”; lat. **ingannāre* („a înșela”) a fost încărcat cu sensul „a imita”; lat. *terra* devenind „patrie”, forma lat. *pavimentum* („pardoșea”) a primit sensul „pământ”; lat. **scamae* și-a pierdut „solzii”, „lipiți” formei lat. pl. *sol(i)di* („monede de aur devalorizate”), primind, în schimb, „scame”; lat. *scandūla* („șindrila”) a devenit „scândură”, iar sensul său a așteptat vremuri mai bune pentru a se regăsi în forma rom. *șindrila*, împrumutată din germ. *Schindel* etc. Dar formele golite de sens se uită.

2.7. Necontinuarea în română a cuvintelor latine golite de sens, prin transfer semantic (în mediul militar) și înlocuirea lor cu alte forme, precum: *oppidum* cu *cetate*, *cūdo*, *-ōnis* și *galea*, *-ae* cu *coif*, *viaticum* cu *merinde*, *circumvallare* ș.a. cu *a împresura*, *imitari* cu *a îngâna*, *exprimere* și *comprimere* cu *a stoarce*, *fine(m)*, *rēgula* și *sensus* cu *rost*, *subigere* cu *a supune*, *vagina* cu *teacă*, *spo(n)sus* cu *mire*, *armentum* și *grex*, *-gis* cu *turmă*, *dēfendere* cu *a apăra*, *ābitere* cu *a pleca*, *patria* cu *țară* etc.

3.0. Cuvinte latine care au fost continuate numai în română, deoarece au aparținut limbajului militar (daco-)roman

Argumentele acestei apartenențe au fost incluse în articole anterioare (vezi nota 2). Se reiau, în rezumat, următoarele exemple: lat. *attēnuatus* > rom. *aținat* și **in-tēnuāre* > rom. *a înțina* sunt specializări de ambuscadă; lat. *imperator* – care

era perceput, într-o provincie de frontieră (imperială), în primul rând, în calitate de „comandant al armatei” – păstrat în rom. *împărat*; lat. *incipere*, mult utilizat de Caesar ș.a. în formulări de mediu militar (ca și lat. *capere*, de la care este compus), conservat (ca formă și cu același sens) în rom. *a începe*; cuvinte de atac, ca lat. *jugulare*, *prōcedere*, *scandūla*, *sicilis* („fier în lance” și „seceră”) și **sicilare/sicilire* („a seceră”) continuate în rom. *a junghia*, *a purcede*, *scândură*, *seceră* și *a seceră*; termeni din viața cazonă, ca lat. *miles*, *lingulă*, *sarcina* („datorie”) *sūbāla* „subsuoară” (în legătură cu lat. *subālāre*, *-is* „curea în bandulieră pentru sabie”), *trēpidāre* și *trēpidus* conservate în rom. *mire*, *lingură*, *sarcină*, *subsuoară*, *a trepăda* și *trepād* (REW; ILR, I; TILR, II etc.), în general, cu sensurile etimoanelor lor. Cu excepția modificărilor semantice, de asemenea, de mediu militar și de înlăturările semantice determinate de inamic, precum: „vârful de lance” din *sicilis* de rom. *suliță* (< sl.) și de „sacul de spate al soldatului” din *sarcina* de rom. *raniță* (< rus. *ranec*, cf. și fr. *havresac* din germanul *Habersack* „sac de ovăz”) etc.

Și continuarea rom. *rumân/român* din lat. *romanus* se explică prin confruntările seculare cu alteritatea etnică flagrantă a diverșilor barbari.

Puținele forme dialectale – precum gris. *anceiver* din lat. *incipere* (REW, 4353) și dauf. *échandole*, friul. *skandule* ș.a. din lat. *scandūla* (REW, 7652) – se explică prin transferul cuvintelor de către veteranii estului care (re)veneau în asemenea zone din retoromană, franceză și italiană.

4. Criteriul latinei de frontieră

În analiza lexicului latin moștenit al românei – singura continuatoare a unei latine de *limes* – am utilizat „criteriul latinei de frontieră”, pe care l-am definit astfel: *când se constată modificări semantice ale unor cuvinte românești occidentale cu același etimon, este posibil și probabil ca inovațiile semantice din est să se fi produs în limbajul rezistenței armate (daco-)romane la atacurile seculare ale barbarilor. Iar, dacă ne aflăm în prezența unor cuvinte latine păstrate numai în română – fie cu sensul lor clasic, fie modificate semantic –, de asemenea, este posibil și probabil ca acest fapt să se datoreze circulației frecvente a acestor cuvinte în limbajul aceluiași grup militar.* Rezultatele aplicării acestui criteriu de analiză lingvistică sunt prezentate în acest articol și în cele anterioare (vezi nota 2).

5. Limbajul militar (daco-)roman și istoria românilor

Prezența și influența unui limbaj de grup social asupra limbii generale au fost postulate de Meillet (1948, p. 271). În suita noastră de articole², am evidențiat existența și amprentele puternice asupra limbii române.

Anterior, au fost identificate ca militare unele cuvinte, precum: *bătrân* și *spate* (Șăineanu 1887 ș.a.), *a (se) aține*, *a înțina* și *aținat* (LR, p. 356), *mire* ILR, I, p. 179; LR, p. 363), *a împesura* (DA), *a (se) încumeta* (CDDE, 434), *a apăra* (DER, 318), *a pleca* (Tagliavini 1977, p. 175) ș.a. Cu aceste cuvinte și cu unele mai criptate etimologic și/sau semantic, pe care le-am evidențiat ca aparținând mediului militar (daco-)roman, am alcătuit un ansamblu grăitor de informații lingvistice și istorice.

Istoriografia română – deși în precaritate documentară pentru mileniul I (mai ales, privind *continuitatea*) – nu a remarcat „fosilele” lingvistice ale rezistenței (daco-)romane. Uneori, s-au invocat cuvinte de tipul *rânză-brânză*, care veneau fie „din est”, fie din substrat, după cum adia slavismul sau dacismul. Nicicând, nu s-a vorbit, pe „documente” lingvistice, despre rolul luptelor seculare (daco-)romane împotriva barbarilor în *particularizarea* românei și nici, măcar, în *continuitatea* populației romanizate pe locurile sale de baștină. Prezentând rezultatele investigațiilor noastre, sperăm să suplینim aceste carențe și să impulsionăm relațiile interdisciplinare între lingvistica istorică și istorie.

6. Perioada definitivării/generalizării în latina dunăreană/română a cuvintelor din mediul luptelor (daco-)romane

Perioada de definitivare în estul romanității a inovațiilor semantice de mediul militar și în care s-au fixat cuvintele latinei clasice aparținând aceluiași mediu (ambele categorii de cuvinte nefiind cunoscute Romaniei occidentale) este cuprinsă între deceniile sfârșitului de secol al IV-lea – când legăturile regiunilor dunărene cu provinciile central-vestice ale Imperiului au fost reduse, ca urmare a încorporării diocazelor balcanice la Imperiul Roman de răsărit – și prima jumătate a secolului al VII-lea, când (sub împăratul Heraclius, 610-641) greaca a înlocuit latina ca limbă oficială (inclusiv în domeniul apărării estului) și când trecerea Dunării de către slavi, în anul 602, a izolat complet romanitatea carpato-dunăreană și balcanică de Romania central-occidentală.

7. Concluzii

Trebuie să admitem prezența importantă, în estul neolatinității, a vestigiilor grupului lingvistic militar al armatei romane și al bărbaților obștilor daco-romane, angrenat în luptele seculare cu triburile (ulterior statalizate) barbarilor germanici, slavi și turanici. Intensitatea atacurilor a putut antrena, deseori, chiar întreaga populație romanizată, hăituită spre munții și pădurile ocrotitoare.

Astfel, au fost îndeplinite cele două condiții pentru impunerea cuvintelor din limbajul de grup în limba generală: (1) numărul mare de vorbitori ai grupului (chiar predominanța lor în societate) și (2) îndelungata funcționare a grupului (chiar dacă într-o populație deloc numeroasă).

Să observăm că latina dunăreană este singura continuatoare a unei latine de frontieră (cu numeroase cuvinte militare). Prin instituirea și aplicarea în analize a *criteriului latinei de frontieră*, am identificat atât numeroase modificări semantice de mediu militar (generalizări și specializări de sens, metafore și metonimii, precum și abrevieri ale sintagmelor de comandă militară), cât și cuvinte clasice continuate/păstrate – ca formă și sens – numai în limba română datorită circulației lor în același mediu, în care, prin transferuri semantice – în principal, metaforice și metonimice – s-au disponibilizat/golit semantic forme latine clasice, care au primit sensuri noi (de regulă, tot prin procese metaforice sau metonimice). Ceea ce a condus la necontinuarea în română a altor forme latine clasice golate de sens,

devenite inutile. Dar, alte cuvinte latine clasice, utile mediului militar (daco-)roman, au fost continuate numai în română, deseori chiar cu același sens.

Evidențierea și explicitarea acestor inovații și transferuri semantice, precum și a pierderilor sau continuărilor de cuvinte latine clasice, prezintă și înțelegerea modului în care s-a particularizat româna, prin limbaj de grup militar, în aria limbilor neolatine precum și decriptarea originilor latine (militare), pe căi semantice specifice mediului armat, ale unor cuvinte românești aflate în dispute etimologice, precum: *mire* (< alb., dac., sl., tc.), *a înșela* (bg), *sat* (< alb., dac. ș.a.), *șes* (< alb.), *coif* (în „dificultate” sau „incertitudine”) ș.a., ceea ce determină admiterea etimologiilor lor latine (militare), punând capăt „rătăcirilor”.

Referitor la *importanța istorică* a reflectării, în latina de frontieră estică/română, a luptelor seculare ale armatei romane și/sau ale populației romanizate împotriva triburilor (ulterior statalizate) ale barbarilor germanici, slavi și turanici – pentru salvagardarea vieții (implicit etnice) și a pământului lor de baștină –, prezentăm „filmul documentar” eroic și sângeros al *continuității*. «Daco-romanii/rumânii își apărau țara pretutindeni astfel: (a) în (f)sate și cetăți, în care *trepădau* de la un *val* la altul, chiar *mirii* și *bătrânii*, cu *coifuri* (cu sau fără *tufe*) și cu *armele smulse* din *teaca* lor; (b) la trecători, se *ațineau*, *înținând* arborii, care *ațineți* erau *aplecați* peste călcătorii de *pământuri*, pentru a-i *răpune* și *supune*, chiar numai cu *fuște*, *furci* și *măciuci* și *secerându-i* cu *seceri* și (c) la *șes*, *încumetându-se* cu *oaste* de *fustași* cu *corni* și *săgetari*, care *săgetau* cu *săgeți* de *corn*, spre a-i *împresura* pe răi și a-i *cumpli*».

Dramatismul paroxistic al luptelor (daco-)roamanilor este subliniat, de asemenea, pe cale lingvistică, prin evidențierea a două forțe intelectuale/spirituale ale *continuității*: (1) unicitatea – între limbile europene (poate, chiar, între acele ale lumii) – a metaforei mobilizator-patriotice rom. *țară* „patrie” din lat. *terra* „pământ” și (2) perpetuarea rom. *rumân/român* „numele etnic al băștinașului” din lat. *romanus* „întruchiparea mării civilizații și culturi antice”, facilitată de alteritatea vădită, ca și de diversitatea etnică a barbarilor și exprimând o superioritate (inițial) conștientă a autohtonului, în raport cu sălbăția acestora.

Se pot concepe și alte „scenarii” de *limes* (daco-)roman, deoarece în română sunt moștenite *aproximativ 100 de cuvinte militare din latina dunăreană* (cca 50 modificate semantic în mediu armat și clasice continuate, datorită aceluiași mediu, numai în română, precum și alte cca 50 de cuvinte militare panromanice și parțial panromanice), față de numai *cca 15 cuvinte latine de mediu creștin*, semnificativ mai puține decât acelea din celelalte limbi neolatine (cf. importanta influență a limbii slavone în biserica română) și covârșitor panromanice (Jordan, Manoliu 1965, p. 261-262).

Și-atunci, admitându-se sentința – „fundamentată” pe câteva cuvinte latine bisericești – că „*poporul român s-a născut creștin*”, oare n-ar trebui ca istoricii (măcar ai noștri) – luând în seamă concluziile acestui studiu – să lase loc și ideii că, în primul rând, „*poporul român s-a născut luptând*”?

BIBLIOGRAFIE

- Bréal 1924 = M. Bréal, *Essai de sémantique*, Paris, 1924.
- CDDE = I.-A. Candrea, Ov. Densusianu, *Dicționarul etimologic al limbii române*, I. *Elementele latine (A–Putea)*, București, Socec, 1907–1914.
- DA = *Dicționarul limbii române*, București, Librăriile Socec & Comp. și C. Sfetea, 1913 și urm.
- DCELC = I. Corominas, *Diccionario crítico-etimológico de la lengua castellana*, Berna, Francke, 1954–1957.
- DEHF = J. Dubois, H. Mitterand, A. Dauzat, *Dictionnaire étymologique et historique du français*, Paris, Larousse, 1994.
- DEI = C. Battisti, G. Alessio, *Dizionario etimologico italiano*, Firenze, G. Barbera Editore, 1950–1957.
- DEL = A. Ernout, A. Meillet, *Dictionnaire étymologique de la langue latine. Histoire des mots*, Paris, 1960.
- DER = Al. Cioranescu, *Diccionario etimológico rumano*, Universidad de La Laguna, Tenerife, 1954–1966.
- DEX = *Dicționarul explicativ al limbii române*, București, Editura Academiei RSR, 1984.
- EWR = S. Pușcariu, *Etymologisches Wörterbuch der rumanischen Sprache*, I. *Lateinisches Element*, Heidelberg, Carl Winter's Universitäts Buchandlung, 1905.
- Graur 1937 = Al. Graur, *Corrections roumaines au REW*, în *BL*, V, 1937, p. 80-124.
- Guțu 1983 = G. Guțu, *Dicționar latin-român*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1983.
- ILR = Al. Rosetti, *Istoria limbii române*, I. *Limba latină*, București, Fundația pentru Literatură și Artă Regele Carol II, 1938.
- Iordan, Manoliu 1965 = I. Iordan, Maria Manoliu, *Introducere în lingvistica romanică*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1965.
- LR = S. Pușcariu, *Limba română*, I. *Privire generală*, București, Editura Minerva, 1976.
- Meillet 1948 = A. Meillet, *Linguistique historique et linguistique générale*, Paris, 1948.
- NDELP = R. Fontinha, *Novo dicionario etimológico de la lengua portuguesa*, Porto, f.a.
- REW = W. Meyer-Lübke, *Romanisches etymologisches Wörterbuch*. 3. vollständig neubearbeitete Auflage, Heidelberg, Carl Winters Universitätsbuchhandlung, 1935.
- Șăineanu 1887 = L. Șăineanu, *Încercare asupra seasilologiei limbii române. Studii istorice despre tranzițiunea sensurilor*, București, Academia Română, 1887.
- Tagliavini 1977 = C. Tagliavini, *Originile limbilor neolatine*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1977.
- ThLL = *Thesaurus Linguae Latinae*, Leipzig, 1900 și urm.
- TILR = *Istoria limbii române*, vol. II, București, Editura Academiei RSR, 1969.

(DACIAN-)ROMAN MILITARY WORDS IN ROMANIAN
(Abstract)

The Romanian language presents some differences comparatively to the ensemble of the western Romance languages. We explain these specific features not only by isolation, but also by the influence of military (daco-)roman jargon (*sermo castrensis*) on this one. Especially, by specific semantic changes, as (1) extends of sense (lat. *turma* → rom. sense „herd” etc.), (2) specializations (lat. *civitatem* → rom. sense „fortress” etc.), (3) metaphors (lat. *cafea* → rom. sense „helmet” etc.), (4) metonymy (lat. *fossatum* → rom. sense „village” etc.), (5) soldierly creation (lat. *pressurare* rom. sense „to encircle” etc.), (6) abbreviation of orders (lat. *plîcare tentōria* > rom. *a pleca* „to leave” etc.) a.s.o.

Also, the continuation only in Romanian language of some Latin words with their classic sense (as *imperator*, *prōcēdere*, *lingulă* etc.) is duet o the intense circulation of these words in the military (Daco-)Roman medium.

From the viewpoint of linguistic interest, the present study: (a) precises the Latin origin of some Romanian words, removing etymological errors (as *coif*, a *înșela*, *sat* etc.), (b) explains the absence of

some Latin words in Romanian language (like *pagensis*, *imitari*, *sensus* etc.) and (c) introduces the criterion of the frontier-military Latin in the semantic analysis.

The ample influence of the military environment in Dacia is due to the dispersion of the military units in this bridgehead of the Roman Empire defence, contrary (for. ex.) to the roman army, which concentrated at the Germanic limes – couldn't to influence the spoken Latin in whole Galia. Otherwise, the Romanian language is the single continuer of a frontier Latin, because today the roman, african and other frontiers of the Roman Empire are not Romances.

From the viewpoint of historic interest, in a period without much documents, the presence of the words and semantic changes, specifics to the ancestral military environment, in the Romanian language point out the permanent and aware combat of the (Daco-)Romans/Romanians (look only towards lat. *terra* „earth” > rom. *țară* „homeland” and lat. *romanus* > rom. *român*) in order to safeguard their lands, existence, ethnicity (culture and language) and honour, against secular attacks of the barbarians (germanic, turanian and slav tribes, after states).

*Str. Dr. Iacob Felix, 61, ap. 41
București*